

Лекція 8. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

План

1. Глобалізація економіки як тенденція світового розвитку.
2. Економічна інтеграція: сутність, напрями та наслідки.
3. Інтеграція України до світового господарства.

1. Глобалізація економіки як тенденція світового розвитку

У другій половині двадцятого століття у світовому розвитку з'явилися такі процеси, які здійснили величезний перетворюючий вплив на всі сфери життя сучасного суспільства. Наприклад — створення на базі новітніх інформаційних технологій світової комп'ютерної мережі, виникнення нових транснаціональних недержавних утворень, нових суб'єктів господарської діяльності — ТНК і ТНБ. Процеси планетарного масштабу, які суттєво інтенсифікували взаємні зв'язки людей, спільноти, держави, отримали назву глобальних. Вперше у науковий оборот термін «глобалізація» запровадив американський науковець Т. Левітт у 1983 році. З того часу ця категорія отримала широке розповсюдження у науковій літературі. Сама ж глобалізація як нова тенденція світового розвитку стала предметом багаточисленних дискусій. Існування глобалізації як об'єктивної реальності не підлягає сумніву, вона відображає формування транснаціонального, планетарного рівня міжнародної економіки з притаманними йому закономірностями. Національні господарства вимушені пристосовуватись до нових умов існування. Зростаюча взаємозалежність країн і народів є найважливішою рисою глобалізації. Разом з тим однозначного визначення цього феномену немає, що пояснюється його складністю та суперечливістю.

Глобалізація є результатом функціонування сучасної міжнародної економіки та науково-технічної революції. Її об'єктивною основою є міжнародний поділ праці та інтернаціоналізація виробництва. Виникнувши в межах економічної сфери, процес глобалізації вийшов за її межі і чинить вплив на політику, ідеологію, культуру, сприймаючи, в свою чергу, зворотний вплив цих сфер. Тому глобалізація, як якісно нове явище, включає процеси, що мають різні механізми дії, сфери й форми виявлення, наслідки. Разом з тим ці процеси взаємопов'язані, взаємозалежні і створюють систему, характерними рисами якої є домінування міжнародних відносин над національними, і пріоритет планетарних масштабів та форм діяльності над національними, регіональними й внутрішньофірменними.

Визначення глобалізації, яке адекватно виразило б усю багатогранність даного явища, поки що немає. Найближче всіх до цієї мети, на наш погляд, наблизився Н. Загладін. На його думку, **глобалізація** — це різке прискорення інтернаціоналізації усіх сфер суспільного життя (економічного, соціального, політичного, духовного), більш високий рівень відкритості національних економік, а, отже, інтенсивний взаємний обмін інформацією, людьми, капіталом, товарами, послугами, культурними і духовними цінностями. Глобалізація відкриває перед людством нові можливості й перспективи

розвитку. Провідну роль в цьому процесі відіграють регіональні об'єднання країн (ЄС, НАФТА, АСЕАН), міжнародні організації (МВФ, ВТО, Всесвітній банк), транснаціональні корпорації (ТНК) і банки, неурядові організації.

Найважливішою матеріальною основою глобалізації є *інформаційні технології*. На основі їх широкого використання й створення світової комп'ютерної мережі формується спільний світовий інформаційний простір, з'являються нові ефективні форми бізнесу та нові галузі економіки, змінюються умови і зміст діяльності мільйонів людей, створюються нові робочі місця, прискорюється вирішення виробничих завдань, підвищується ефективність управління, набувають поширення дистанційні трудові відносини. Ці масштабні зміни позначають терміном «нова економіка». Найглибше процес глобалізації просунувся у фінансовій сфері. Інформаційні технології дозволили зв'язати разом фінансові центри світу, скоротити час угод та їх вартість. Дерегулювання економіки, хвиля злиття та поглинань у розвинених країнах в останні десятиріччя минулого століття, мали наслідком виникнення фінансових холдингів. Об'єднавши в одну систему усі види банківської діяльності, холдинги розкинули свої фінансові мережі по всьому світові, що зробило можливою глобальну спекуляцію на зміні курсів цінних паперів і валют. Величезні маси капіталу, отриманого таким чином, перетинають державні кордони, спрямовуючись туди, де відкрилась хороша можливість для спекулятивної гри. Фінансовий ринок став розвиватись за рахунок власних джерел, відособлюючись від реальної економіки. Держава втрачає контроль над рухом приватного капіталу, який визначає економічну ситуацію в більшості країн світу. Формується новий глобальний механізм прийняття рішень з новим складом учасників.

Ще одна з характеристик глобалізації полягає в тому, що провідну роль в міжнародній економіці починають відігравати *ТНК*. За останні двадцять років минулого століття їхня кількість зросла у 5,8 разів та становить близько 40 тисяч. При цьому половину усіх прямих іноземних інвестицій контролюють усього лише 400 найкбільших ТНК, 70 % світової торгівлі – 500. ТНК діють у десятках країн світу, створюючи філіали і дочірні підприємства, розміщують виробництво там, де воно є найбільш рентабельним. Злиття, придбання часток та поглинання — характерна риса їх глобальної стратегії. Наприклад, широку популярність мають партнерства «Кенон» і «Кодак» у створенні копіювальної техніки, «Дженерал Моторз» і «Тойота» в автомобілебудуванні. У 1997 році був створений «Стар альянс» – мережева структура, до якої входять авіакомпанії низки країн. Сфера дії найкрупнішої у світі авіатранспортної системи – 112 держав, а сукупний обсяг продажів перевищує ВВП ряду країн. Такі об'єднання дозволяють знизити витрати, оптимізувати використання спільних ресурсів, зміцнювати конкурентні переваги, освоїти зарубіжні ринки збуту, обходити обмеження, визначені законодавством, отримувати доступ до нових технологій.

Процес глобалізації економіки знаходить вираження і в *тенденції до економічної регіоналізації*. На основі високого рівня міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації виробництва відбувається значне зближення господарств кількох країн регіону, поступово створюється єдиний господарський комплекс. Провідними регіональними об'єднаннями є ЄС в

Європі, НАФТА – в Північній Америці, АСЕАН – Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Об'єднання ресурсів країн регіону створює сприятливі умови для підвищення їх конкурентоспроможності. Про розвиток процесу глобалізації свідчить й інтенсифікація міжнародної торгівлі товарами і послугами, яка посилює взаємозалежність між країнами та регіонами. За період 1980-2000 рр. світовий ВВП виріс у 1,7 разів, а обсяг світової торгівлі – у 2,1 рази. Розширився асортимент товарів і послуг, збільшилася питома вага внутрішньо регіональної торгівлі, посилилася географічна диверсифікація зовнішньоторговельних зв'язків. Впровадження інформаційних технологій у сферу торгівлі змінило ринок, характер продуктів і послуг, їх потоки. Купівля через Інтернет сприяє формуванню загальносвітового ринку, який не має ні відстані, ні меж. Разом з тим, в умовах глобалізації збільшується нерівномірність і суперечливість світового розвитку. Відбувається нерівномірний розподіл соціально-економічних переваг і витрат. Сформувався потужний центр міжнародної економіки, який складається з трьох зон – Північної Америки, Західної Європи і Японії, та периферія, яка виступає джерелом дешевої сировини, робочої сили, ринком збуту продукції.

Глобалізація суттєво *обмежує можливості контролю держави над економікою*. Транснаціональні корпорації захоплюють ринки, минаючи митні бар'єри. В країнах світової периферії це призводить до згортання місцевого виробництва. В свою чергу, перенесення виробництва до цих країн веде до ліквідації відповідних робочих місць у розвинених країнах. Глобалізація призвела до перенесення частини функцій і повноважень держави на наднаціональний рівень, тобто до диверсифікації рівнів управління. Оскільки ж на глобальному рівні поки що немає достатньо ефективних механізмів суспільного контролю й участі, розвиваються традиційні форми демократії, знижується рівень керованості суспільними процесами. Серед негативних наслідків глобалізації – об'єднання у світовому масштабі злочинності і тероризму.

2. Економічна інтеграція: сутність, напрями та наслідки

Міжнародна економічна інтеграція – це переплетення національних процесів відтворення, засноване на поділі праці між національними господарствами, встановленні між ними стійких зв'язків і взаємодії в різних формах. Об'єктивною основою інтеграції є високий рівень міжнародного поділу праці і інтернаціоналізація виробництва.

Важливими напрямками сучасної інтеграції є:

- 1) розвиток подетальної та технологічної спеціалізації, кооперації і комбінування виробничо-технологічних процесів;
- 2) усунення адміністративних і економічних бар'єрів, які перешкоджають вільному руху товарів, капіталів, робочої сили в межах регіону;
- 3) узгодження і проведення спільної економічної, валютно-фінансової, науково-технічної і соціальної політики;
- 4) формування регіональних господарських комплексів із загальною виробничою структурою і інститутами наддержавного і міждержавного регулювання.

У світовій практиці відомо декілька послідовних етапів інтеграції і відповідних видів інтеграційних об'єднань. Це – зона вільної торгівлі, митний союз, платіжний союз, спільний ринок, економічний союз.

Зона вільної торгівлі передбачає скасування торгових обмежень і мит між країнами-учасниками.

В митному союзі відносно третіх країн встановлюється єдине зовнішньоторговельне мито і єдина зовнішньоторговельна політика.

В платіжному союзі, забезпечується взаємна конвертованість валют і використання єдиної розрахункової грошової одиниці.

Спільний ринок передбачає свободу переміщення товарів, праці і капіталу, узгодження економічної політики.

В економічному союзі проводиться загальна економічна і валютно-фінансова політика, створюються наддержавні органи управління.

Здатність національних економік до взаємної інтеграції визначається їх структурною взаємодоповнюваністю. Чим вище рівень розвитку країни, тим більше можливості для її участі в міжнародному поділі праці та інтеграції. Тому розвинені країни більш схильні до інтеграції одна з одною, ніж ті, що розвиваються. інтеграція призводить до виникнення в економіці двох видів ефектів – *статичних і динамічних*. Такого висновку дійшов канадський учений Д. Вайнер, порівнявши торгівлю між країнами до утворення ними митного союзу і після утворення.

До *статичних ефектів*, на думку вченого, відносяться економічні наслідки, що виявляються відразу після створення митного союзу. Це – скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних органів, ефект створення торгівлі і ефект відхилення торгівлі. Ефект створення торгівлі полягає в тому, що після утворення митного союзу і скасування імпортного мита може виникнути ситуація, коли зарубіжний товар з країн об'єднання стає дешевшим від місцевого, і споживач придбає імпортний товар замість вітчизняного. Виникає імпортний товарний потік, а, отже, ефективніше використовуються ресурси об'єднання. Ефект відхилення торгівлі протилежний ефекту створення торгівлі. Країни, що не увійшли до митного союзу, можуть ефективніше використовувати фактори виробництва, і ціна на їх товар буде нижчою за ціну аналогічного товару країн інтеграційного об'єднання. До утворення союзу споживачі купували цей вигідніший для них товар. Але після скасування імпортного мита усередині союзу і встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу вигіднішим стає придбання товару, виготовленого в межах об'єднання. Переорієнтація місцевих споживачів на ці товари призведе до зникнення імпортного товарного потоку з третіх країн. Численні дослідження інтеграції показують, що в більшості випадків ефект відхилення торгівлі виникає, проте він перекидається ефектом створення торгівлі і в результаті інтеграція веде до зростання добробуту.

Динамічні ефекти – це економічні наслідки, що виявляються після того, як інтеграція набере силу, на пізніших стадіях розвитку. Це, наприклад, конкурентна боротьба виробників країн об'єднання, що веде до обмеження зростання цін, поліпшення якості товарів, створення і впровадження нових технологій. До безперечних переваг інтеграції належить приплив іноземних інвестицій, доступ до технологій і ресурсів об'єднання, формування місткого

ринку, спільне рішення складних соціальних проблем, захист від конкуренції, прискорення науково-технічного прогресу та економічного зростання.

Історично першим і найбільш зрілим інтеграційним об'єднанням є **Європейський союз**, який пройшов всі стадії розвитку від зони вільної торгівлі і митного союзу до економічного союзу.

На **першому етапі** об'єднання мало назву Європейське економічне співтовариство, яке з'явилося у 1957 році шляхом об'єднання 6 країн: Бельгії, Голландії, Італії, Люксембургу, Франції, ФРН. На цьому етапі було скасовано мита і кількісні обмеження на взаємну торгівлю, встановлено загальний митний тариф відносно третіх країн. Проводилася єдина сільськогосподарська політика, що у 70-ті роки ХХ ст. була доповнена єдиною політикою в галузі охорони навколишнього середовища, а також і в галузі досліджень і технологічного розвитку. З кінця вісімдесятих років інтеграційні відносини перейшли в більш складну форму – загальний ринок зі свободою переміщення товарів, капіталу і робочої сили. З 1987 р. економічна інтеграція доповнюється співробітництвом у сфері зовнішньої і оборонної політики.

На **етапі економічного і валютного союзу** (з 1993 р. по теперішній час) свобода внутрішньо-інтеграційного пересування товарів і факторів виробництва доповнюється узгодженням економічної політики, форсованим розвитком валютних відносин. Створено Європейський Союз з січня 2002 року введена єдина валюта – євро. Система управління представлена Радою Європейського Союзу, Європейською Радою, Комісією Європейського союзу, Європарламентом, Судом ЄС. Інтеграційні відносини розвивались не лише углиб, але й вшир. В 1973 р. до ЄС приєдналися Англія, Данія, Ірландія, у 1981 – Греція, в 1986 – Португалія і Іспанія, у 1995 – Австрія, Фінляндія, Швеція. 1 травня 2004 року Євросоюз розширив свої межі. До нього вступили Угорщина, Польща, Кіпр, Мальта, Латвія, Литва, Естонія, Чехія, Словаччина, Словенія. Таким чином, ЄС включає 25 країн із загальним населенням більше 450 мільйонів чоловік. Вступ нових країн до ЄС збільшив його ресурсний потенціал і ринок збуту. Разом з тим це потребує від ЄС значних політичних та економічних витрат і збільшує ризик нестабільності.

У інших районах земної кулі так само відбувається поглиблення господарських взаємозв'язків, створення регіональних угруповань. У Північній Америці такі процеси тривалий час протікали на мікрорівні. Створення США і Канадою в 1988 році зони вільної торгівлі було швидше інституційним оформленням вже існуючих міжнаціональних відносин. З 1994 року набула чинності угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі – НАФТА, яка об'єднує США, Канаду і Мексику. Угодою передбачене поступове скасування нетарифних бар'єрів в торгівлі товарами і послугами, ліквідація до 2010 року мит, створення спільної арбітражної комісії, лібералізація діяльності американських і канадських банків на фінансовому ринку Мексики, інші заходи.

У 1967 році в Південно-Східній Азії була утворена асоціація країн Південно-Східної Азії у складі Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду, Філіппін і Брунею. У 1995 році до неї увійшов В'єтнам. Країни АСЕАН керуються перевагами відкритого регіоналізму, який передбачає односторонню лібералізацію торгівлі на основі принципу найбільшого сприяння. Мета

Асоціації полягає в розвитку економічного, соціального, культурного і політичного співробітництва. Хоча промисловість цих країн досягла високого рівня конкурентоспроможності і пережила бум внутрішньо регіональних інвестицій в 80–90 роках XX ст., дотепер не створена навіть зона вільної торгівлі. Асоціація планує зробити це шляхом поступового зниження митних тарифів країн – членів 2008 до року.

3. Інтеграція України до світового господарства

Формування власної державності в Україні поєдналося з процесом наростаючої глобалізації, що визначає якісно нові тенденції світового розвитку. Ігнорування об'єктивних процесів інтернаціоналізації продуктивних сил робить неможливим стійкий економічний розвиток країн, веде до застою, поглиблення відставання від провідних держав світу. Необхідне включення України в систему глобальних світогосподарських зв'язків для того, щоб одержати додаткові імпульси економічного зростання, підвищити ефективність і конкурентоспроможність національної економіки. До моменту отримання Україною незалежності її зовнішня торгівля була монополізована державою, підприємства не мали виходу на світовий ринок. Технічна оснащеність підприємств, витрати їх виробництва, якість продукції і ціни на неї не відповідали світовому рівню. В структурі економіки спостерігалось домінування матеріалоємних і енергоємних, фізично і морально застарілих виробництв, її несприйнятливості до нововведень одностороння орієнтація на важку індустрію, нерозвиненість ринкових відносин. Тим часом, вигідне географічне положення, багаті запаси корисних копалин, наявність родючих сільськогосподарських земель, кваліфікованих кадрів, торгових транспортних шляхів з відповідною інфраструктурою свідчить про потенційні можливості інтеграції України в світове господарство.

Перші кроки молодій українській державі по шляху інтеграції полягали в створенні законодавчої бази даного процесу і відповідних інститутів. Були прийняті закони «Про зовнішньоекономічну діяльність України», «Про захист іноземних інвестицій», «Про загальні основи створення і функціонування економічних зон», утворені Міністерство зовнішньоекономічних відносин України, Державний митний комітет. Відповідно до нового законодавства була ліквідована монополія держави на зовнішню торгівлю. Підприємства дістали можливість виходу на зовнішній ринок і здійснення зовнішньоторговельних операцій у валюті. Ціни зовнішньої і внутрішньої торгівлі були лібералізовані, введений єдиний ринковий курс національної валюти. Проте відсутність чіткої державної стратегії зовнішньоекономічної політики призвела до ряду негативних наслідків. Україна не змогла інтегруватися в систему західних ринків, оскільки її продукція не відповідала світовим стандартам, а традиційні ринки вона в значній мірі втратила, розірвавши господарські зв'язки з колишніми республіками СРСР. Великої шкоди завдала бартеризація зовнішньої торгівлі. Відкриття економіки йшло тільки шляхом зняття адміністративних обмежень на експортно-імпорتنі і валютні операції, що явно недостатньо для входження до міжнародної економіки.

Згідно з Доповіддю про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму за 2002–2003 рр., Україна посідала за індексом мікроекономічної конкурентоспроможності – 69-е місце серед 80 країн, що класифікуються. За індексом конкурентоспроможності зростання – 77-е місце з 80 країн, а за індексом економічної свободи – лише 131-е місце у світі. Формування відкритої економіки неможливе без її структурної перебудови, націленої на реалізацію національних конкурентних переваг. Слід зазначити, що в останнє десятиріччя ХХ століття зросло значення мікроекономічних чинників конкурентоспроможності. За даними експертів всесвітнього економічного форуму, внесок цих чинників в господарське зростання склав 55 % проти 45% від макроекономічних.

Підкреслено, що конкурентоспроможність на мікрорівні визначається розвитком національних компаній (їх корпоративною стратегією і тактикою) і якістю мікроекономічного бізнес-середовища. У світовій практиці — це, перш за все, інтенсивність внутрішньої конкуренції, технічний рівень виробничих процесів, маркетинговий досвід, децентралізація, пов'язана з дедиверсифікацією компаній. Україна повинна сформувати і активно використати ці чинники.

У 1990-х рр. найбільш конкурентоспроможними галузями вітчизняної економіки виявилися виробництво недорогоцінних металів і виробів з них, хімічна і пов'язані з нею галузі промисловості та транспортні послуги, особливо послуги трубопровідного транспорту. В новому столітті пріоритет має надаватися становленню нових конкурентоспроможних виробництв. Для України прийнятною є лише така модель її участі в процесах глобалізації, яка дозволить значно інтенсифікувати її інноваційний розвиток, сприяти органічному входженню в сучасні високотехнологічні структури на основі послідовного формування і зміцнення високотехнологічної моделі конкурентоспроможності. Авіакосмічна промисловість, суднобудування, космічні послуги по виведенню об'єктів на навколоземну орбіту, послуги з розробки програмного забезпечення, виробництво нових матеріалів, окремі виробництва у електронній та електротехнічній промисловості здатні виконати роль експортного тарану.

Структурна перебудова дозволить сформувати експортний потенціал України на базі пріоритетних галузей. Розширення експорту, у свою чергу, сприятиме подальшому поглибленню структурної перебудови. Сформована на такій основі відкрита економіка дозволить підтягти вітчизняного виробника до світового рівня, розширити участь в світовому поділі праці. До тих пір, поки структурна перебудова економіки не буде в основному завершена, відвертість економіки, повинна бути «дозованою», оскільки нижчий рівень конкурентоспроможності може в умовах глобалізації, що розвивається, обернутися для України поразкою, закріпленням сировинної орієнтації.

Інтеграція України до світового господарства здійснюється шляхом розвитку її зовнішньоекономічних зв'язків. Вони характеризуються географічною і продуктовою структурою зовнішньої торгівлі, величиною іноземних інвестицій в національну економіку, участю в міжнародних інтеграційних процесах, структурою національної валютної системи. Стан міжнародної торгівлі на перших етапах самостійного розвитку держави

характеризувався наявністю негативних тенденцій. Хоча Україна торгує з багатьма країнами світу — її торговими партнерами є Росія, Білорусь, Китай, Туреччина, Іран, Німеччина, Польща, США та інші, зниження темпів економічного розвитку і не конкурентоспроможність товарів зумовили стійке переваження імпорту над експортом, зростання дефіциту торгового балансу. Подолавши дану тенденцію, Україна вийшла на позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Але структура зовнішньої торгівлі залишається неефективною. Найбільшу питому вагу займає продукція металургійного комплексу, хімічної і харчової промисловості. Устаткування, сучасна техніка, технології і ліцензії складають незначну частину експорту. Необхідна диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності, збільшення асортименту товарів, що експортуються, підвищення частки високотехнологічної продукції, пошук нових регіонів збуту, зниження залежності від імпортованих енергоносіїв, створення імпортозамінних виробництв.

Важливе значення матиме розвиток режиму вільної торгівлі з країнами СНД, Балтії, формування умов для вступу до ВТО і ЄС. Важливим аспектом інтеграції України до світового господарства є її участь у міжнародних потоках капіталу. Україна виступає переважно об'єктом інвестування. Найбільшими інвесторами є США, Німеччина, Росія, Голландія, Великобританія. Інвестиції прямують перш за все, в харчову, легку промисловість, в торгівлю і фінансовий сектор, що є типовим для країн з перехідною економікою. Але інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим, і ТНК бажають просто закріпитись на ринку і не чекають швидкого прибутку. Інвестиційна непривабливість України викликана недостатньою надійністю законодавчої бази, низькою рентабельністю галузей і підприємств, адміністративно-бюрократичними перешкодами, низьким попитом. Експорт капіталу з України представлений “втечею”, що приносить велику шкоду. Уникнути цього допоможе ослаблення податкового тягаря, легалізація тіньової економіки, дебіюрократизація тощо.

Існування об'єктивних процесів глобалізації і регіоналізації економіки робить неможливим стійкий економічний розвиток країни, веде до поглиблення відставання від провідних держав світу. Необхідне залучення України до системи глобальних світогосподарських зв'язків, але за критеріями збереження власної ідентичності та державного суверенітету, підвищення рівня конкурентоспроможності та економічної безпеки.